

Raus hasono, davenolás, Söma Jiszroél!

*Kutatási kérdések a zsidó religiolektus
és a zsinagógai nyelvhasználat terén*

Biró Tamás

*Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR-ZSE),
ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék*

תרל"ח 1877

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ
ZSIDÓ EGYETEM

בית־מדרש לרבנים
האוניברסיטה ללימודי היהדות בהונגריה

Zsidó religiolektus, zsinagógai nyelvhasználat

Lehetséges kutatási programokhoz két kutatási kérdés:

1. Beszélhetünk-e judeo-magyarról?
2. Miről árulkodnak a nyelvi jellegzetességek egy zsinagógában?

Létezik-e judeo-magyar nyelv / nyelvváltozat?

- Szociolektus?
- Etnolektus?
- Religiolektus?
- „Kulturolektus”?

Létezik-e judeo-magyar nyelv / nyelvváltozat?

באלדאגולט
יא אניאֵאנק עמלעקערע
שאהר פֿאַל עש נעייע

Kaposvár, 1914

Létezik-e judeo-magyar nyelv / nyelvváltozat?

KIBIC Zsidó Szervezetek és Közösségek Szövetsége

ALAPSZABÁLY

Bíbic

A Szövetség elnevezésében szereplő 'kibic' megjelölés összhangja és összefüggése a szövetség céljaival és tevékenységi körével, az elnevezést miértje:

A kibic szó a jiddis kibetser szóból származik, így már eredete révén is kapcsolódik a Szövetséghez. A szó jelentése: 'megfigyelő', 'kívülálló', aki beleavatkozik a dolgokba, anélkül hogy résztvevő lenne. A kibic köznyelvben elterjed jelentése szerint jelöli azt a társasjátékot figyelő személyt, aki nem száll be, de beleszól a játékba.

Létezik-e judeo-magyar nyelv / nyelvváltozat?

Sarah Benor Bunin 2008, 2010

Benor Bunin, Sarah. Towards a New Understanding of Jewish Language in the Twenty-First Century. *Religion Compass* 2/6 (2008): 1062–1080.

Benor Bunin, Sarah. Ethnolinguistic repertoire: Shifting the analytic focus in language and ethnicity. *Journal of Sociolinguistics* 14.2 (2010): 159–183.

- Mi számít zsidó / judeo-nyelvnek? Zsidó / judeo-nyelv, ha (1) zsidó beszél? (2) héber szavakat tartalmaz? (3) héber betűkkel írják?
- Fishman 1985: „I define as ‘Jewish’ any language that is phonologically, morpho-syntactically, lexico-semantically or orthographically different from that of non-Jewish sociocultural networks and that has some demonstrably unique function in the role-repertoire of a Jewish sociocultural network, which function is not normatively present in the role-repertoire of non-Jews and/or is not normatively discharged via varieties identical with those utilized by non-Jews.”

Sarah Benor Bunin 2008, 2010

Benor Bunin, Sarah. Towards a New Understanding of Jewish Language in the Twenty-First Century. *Religion Compass* 2/6 (2008): 1062–1080.

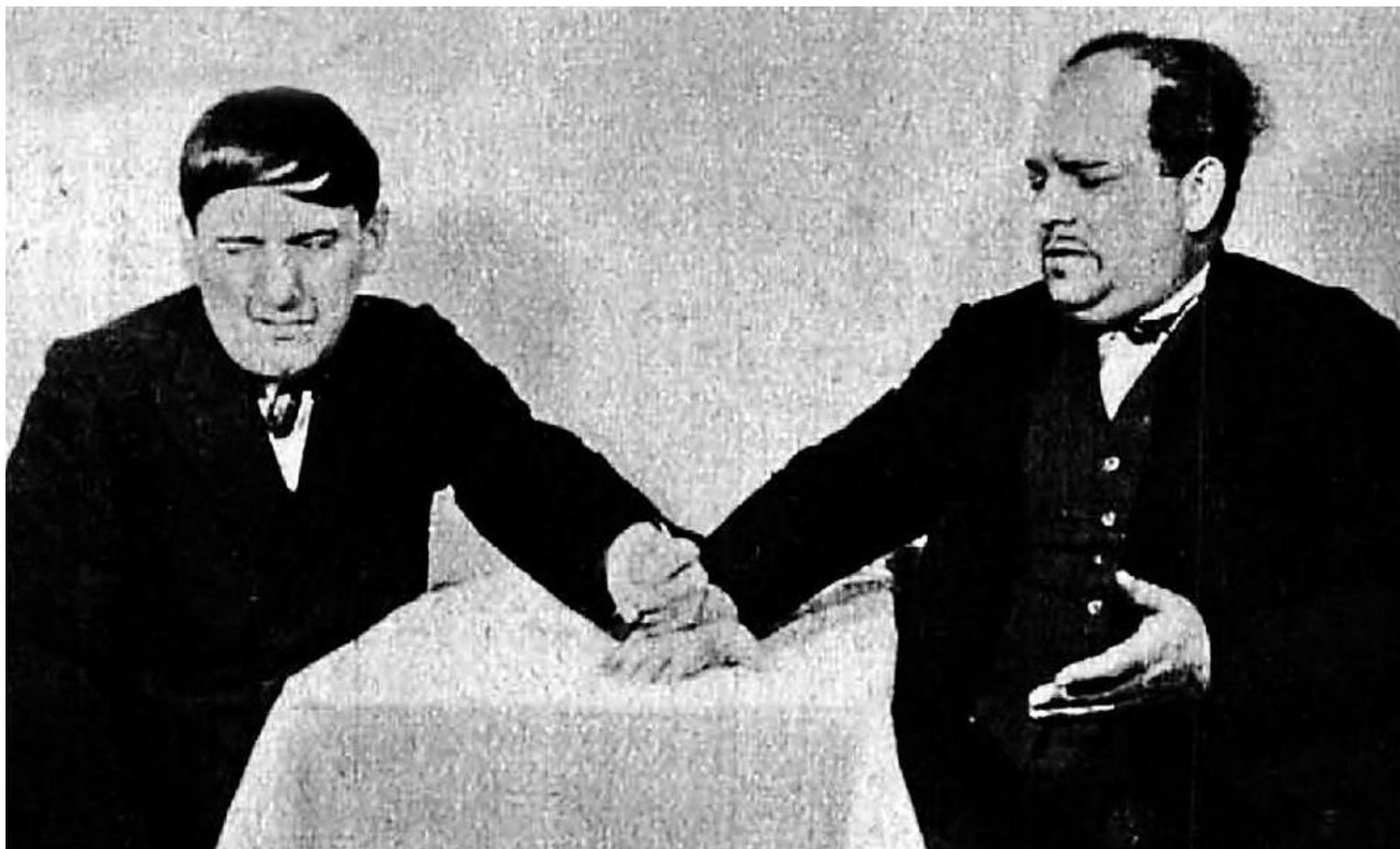
Benor Bunin, Sarah. Ethnolinguistic repertoire: Shifting the analytic focus in language and ethnicity. *Journal of Sociolinguistics* 14.2 (2010): 159–183.

- Benor Bunin 2008: „I define distinctively **Jewish linguistic repertoire** as the linguistic features Jews have access to that distinguish their speech or writing from that of local non-Jews.”
- Zsidók is használhatnak adott szituációban nem zsidó nyelvi jegyeket.
Nem zsidók is használhatják adott szituációban a zsidó repertoár nyelvi jegyeit.
- Eddigi kérdés: beszélhetünk-e (adott helyen, időben) zsidó / judeo-nyelvről?
Új kérdés: vannak-e nyelvi jegyek, amelyek egy zsidó repertoárt alkotnak?

Volt-e, van-e zsidó magyar nyelvi repertoár?

- Hacsek és Sajó?

Mit gondolnak?

*Nyelvi adat-e
a paródia?*

Volt-e, van-e zsidó magyar nyelvi repertoár?

Borsszem Jankó
1868. 06. 28.
1. évf. 26.,
p. 320.

*Nyelvi adat-e
a paródia?*

KIRÁLYUTCZAI LEVÉL

az új nemesekről.

Pest, 24-dik júniosba

Piczi komámlében,

Azt tudom én te rúlad, hoid te vadj edj szép kis ember, edj okos kis ember, edj jó kis ember és te bize mosan aztat is hiszelsz, hoid ez elég van az ödvöségre. Pedig hát nem elég. Ha te akarsz igazán lenni derék ember és boldog ember, moszáj te neked birni edj nemesi diplomot; ha lehet kotya bürbül, ha nem telik — hát csak ojan pflanzenpergamentbul, a kivel a Régikám most kötözgeti be a kölömphile jömölesöket a dunczt-glázba.

Mert az a lexeb vivmángy az emberi szorgolomnak, az a legfainabb virágja a civilasationnak, hoid edj ember, a mi rondjos kis jerekbül lett edj gazdag és tisztelt polgár, othagyja a polgárságot, kikivánkozza magát abul a kürbül a kibe existirozta edig igen jól és fáy neki a veséje a nemeségre és kéreczkedi be magát olan körbe, a hun ötet nem acceptiroznak tökéletesen, akár hángy rengyel fityegöl is rajta az ój otillán. Ha járna kölömös privilegiumal, ha tolántán olan vóna még most is a „lovagos ritter“ mint akor, a midün nemes vodászi paszióba letiporta az ostoba poroszt ember vetésit és igazi humorisztikus bátorságal robolta ki a haszontalan kereskedüket — hát még érteném eztet a nadj vágyokodást azoknál, kik az ilen mesterséget most

is üzik, tschak hoid most udj hiják, hodj „Speculation“, „Geschäft“, „Börse“ stb.

Most, ijen időbe, midön valamengyi magnat beált zsidónak, midün a gráf Östelki és a baron Árpádfy tschak udj ográlnak a kölömphile részvényekkel az aran bornyó körül mint a Gorgelesz Jula meg a Salamon Trattenreiter — most legforesáb az, ha ojan férfit is kivánkozza ki magát a polgárságbul, a ki naidon küzelrül jözötte meg rúla magát, hoid leginkáb a sajtó az, mely az ű nagy kerekivel legázolta a szabadalmat és meghoszta érte a szabadságot.

Képzelem, az a derék Posner Károl Lojos hires papiros iparos hoid nehezteli azér, hoid az Emich Gusztáv lett nemes, pedig Isten teremtucese, a Posner még többet tett a nemeségért mint az Emich.

No, én csak azon örölöm magamat gewaltig, hoid az én borátom a Schooosssberger Atila és az én borátom a Goldberger Buda mindakettü régib nemeségbül valók mint az Emichkői, mert ők ezelőtt már három századdal, akarok mondani három hónapjával származták bele magukat ősi madjar nemeségbe. Pedig ő elüttük a nyulbür mindig töb becsel birja mint a kotyabür.

Vadjok ezek otán igazi leereszkedéssel, a te nemes polgártársod

Tekintetes

Jezig von Spitzig de Spitzháza.

Azonos jelentés, mégis más

macesz

haver

madrich

davenolás

pászka

barát

ifjúsági vezető

ima

Ki és miért használja az egyiket vagy a másikat?

Létezik-e judeo-magyar nyelv / nyelvváltozat?

- Szociolektus?
- Etnolektus?
- Religiolektus?
- „Kulturolektus”?

Nyelvi jegyek:

- Vallási-kulturális regiszter
- Egyéb szókincs
- Hangtan, mondattan...

- Haver, majré, meló, stiká[ban], jattol
- Héber-jiddis eredetű
- Jiddis → Rotwelsch → német → magyar
- Judeo-magyar regiszter?
„utólagosan zsidósítva”?
- + Népi etimológia: kibic, csávó...

Kutatási feladat *(à la Sarah Benor Bunin):*

a magyar zsidóság nyelvi jegyeinek kutatása

Átmeneti nyelvváltozatok:

- 19. század:
német / jiddis
→ magyar
- 20. század:
magyar
→ ivrit
(modern héber)

Tel-Aviv, 1955. július 1., péntek 2100. szám. **Mai számunk 12 oldal** Ára: **150** pr.

מזרח חדש (אוי קלט)
עתון יומי בלתי משלמתי בשפה ההונגרית.
העורך: ד"ר א. מרטון האחראי: ד"ר שן
מפיק: מורח חדש בע"מ, ת.א. רח' הנגב 11.
שנת ל"ה. XXXVII. évfolyam.
Főszerkesztő: Dr. MARTON ERNO.
A szerkesztésért és kiadásért felelős:
SCHÖN DEZSŐ. — Kiadó: Mizrach
Chadas Ltd., Tel-Aviv, Rechov Hanegev
(voit Schlesinger) 11. sz. Telefon: 67671.

UJ KELET

PÁRTONKIVÜLI NAPILAP

..az én anyukám is "STAR" -on főz!
FRIEDMANN JERUSALEM

A második Kneszet megtartotta utolsó ülését

Az új Sárét-kormány vasárnap tartja első minisztertanácsát

Jeruzsálem, (Az Uj Kelet tudósítójától). — A második Kneszet tegnap délután 3 órakor lezárta kapuit. Mielőtt a július 26-ikán megválasztandó harmadik Kneszet megkezdi munkáját, a második Kneszet tagjai még re, amelyekkel segítették lerakni Izráel parlamentáris kormányzatának alapjait és ennek stabilitását éppen az elmúlt napok eseményei mutatták meg.

Épül az új Kneszet
A házelnök meleg szavakkal bucsuzott a lelő Kne-

lyeket az új parlamenti-épület építésénél és berendezésénél figyelembe vesznek. Az izráeli mérnök- és építészegyesület körülbelül 9 hónap múlva megbízást fog kapni országos pályázat kiírására, amelyben minden mérnök és építész részve-

Burns aggodalmát fejezte ki az UNO-nak Egyiptom magatartása miatt

Rálőttek egy izráeli repülőgépre
A gázai övezet mellé vezényeltek át egy egyiptomi utászadosztályt

Jeruzsálem, (Az Uj Kelet tudósítójától). — Burns tábornok tegnap részletes jelentést menesztett Dag Hamarskjöld UNO-főtítkárhoz az Izráel és Egyiptom közti kétnapos tárgyalás lefolyásáról. A tábornok, aki a hiszszadalmas és fárasztó tár-

Tel Aviv, (Az Uj Kelet katonai tudósítójától). — A 95-ös kilométerkőnél folyó tárgyalások ellenére tegnap az egyiptomiak újabb támadást hajtottak végre Izráel ellen. Ez alkalommal Beéri kibuc felett repülő izráeli repülőgépre lőttek rá a gázai sáv-

hadügyminiszter ma utasította az egyiptomi hadosztályt, hogy Ismailia környékéről El-Arisba, a gázai övezet közvetlen közelébe helyezze át támaszpontját. A miniszter, aki egyben az egyiptomi hadsereg főparancsnoka, ellenőrző látogá-

Kutatási feladat *(à la Sarah Benor Bunin)*:

a magyar zsidóság nyelvi jegyeinek kutatása

Magyar anyanyelvű zsidók nyelvhasználata:

Dimenziók:

- kronológia (pl. dualizmus, interbellum, szocializmus, rendszerváltás után)
- földrajz (pl. jiddis háttérű Kelet-M.o. ↔ német háttérű Nyugat-M.o.)
- szociológia (pl. falu ↔ város, iskolázottság, jövedelem)
- felekezet (pl. ortodox, neológ, haszid, szekularizált stb.)

Kutatási feladat *(à la Sarah Benor Bunin):*

a magyar zsidóság nyelvi jegyeinek kutatása

Magyar anyanyelvű zsidók nyelvhasználata:

Nyelvi változók:

- Szókincs: *zsinagóga / sül (sül, sil) / [zsidó] templom*
ima, istentisztelet (esetleg I-ten-tisztelet), davenolás
- Hangtan: *keleti jiddis, nyugati jiddis, átmeneti jiddis, askenázi, izraelies...*
- Ortográfia
- Szintaktikai, szemantikai, morfológiai jegyek???
- Nyelvhasználat, kifejezések: *Sömá Jiszroél! Unberufn, mondaná a nagyanyám!*

*ros hasana, rasesóne, rajs
hasono, raus hasónó, Raus
Ha-schono, Rosh haShanah*

„A szívnek van két rekesze”:

Interjú Schweitzer József professzorról a neológiáról (2012. május)

SJ: Sokat tanultunk, többek között, Chülint és pajszekot. (...) De azért, ami fontos, azt tudni kellett. *Üne nische de-varde...*(...)

BT: Mindezt nagyon askenázi, nagyon jiddises kiejtéssel ejti ki Professor úr.

SJ: Mert a nagypapa így tanított. Azt nem is lehet mondani, hogy *uno niszö dö (di) vardo*. A pajszekhoz ez a kiejtés nem pásszol, csak az, hogy *üne nische de-varde*.

BT: És itt, a Rabbiképzőben, a tanárok milyen kiejtéssel olvastak, tanítottak?

SJ: Löwinger neológosan, au-val, u-val, Hoffer ortodoxosan, ü-vel. Guttman Henrik is au-val, u-val. Az idősebb Guttman keveset tanított bennünket, ezért nem tudom. Mire odajutottunk volna, már meghalt. És Róthra sem emlékszem. Érthetően a legnagyobb hatással a nagyapám volt rám, ő pedig ortodox kiejtéssel tanított.

Zsidó religiolektus, zsinagógai nyelvhasználat

Lehetséges kutatási programokhoz két kutatási kérdés:

1. Beszélhetünk-e judeo-magyarról?
2. Miről árulkodnak a nyelvi jellegzetességek egy zsinagógában?

Miről árulkodnak a nyelvi jellegzetességek egy zsinagógában?

- Zsinagóga (és egyéb zsidó szervezetek):
a zsidó identitás felvállalható, sőt felvállalandó.

Hipotézis: ha létezik magyar zsidó repertoár,
az ebben a kontextusban fog várhatóan leginkább megjelenni.

- Ezek a nyelvi jegyek a zsidó közösség belső rétegződését is tükrözi:
pl. ortodox vagy neológ, keleti/jiddis vagy nyugati/német háttér, cionista vagy nem.
- Speciálisan zsinagógához köthető nyelvi jegyek: *héber kiejtés* ima közben.

A zsinagógában használt kiejtések jelentősége

Nagy nehézséget okoz még egyelőre a kétféle kiejtés, amely ma az egész hitoktatás egyik igen súlyos problémája, de itt is a *kényszer* előtt meg kell hajolnunk és alkalmazkodnunk kell az idők követelményeihez, mely az új-héber kiejtés elsajátítását teszi szükségsszerűvé.

Iskolaszékünk is foglalkozott ezzel a kérdéssel és nagyon helyesen úgy határozott, hogy a jövő tanévben iskolánkban már az I. elemtől kezdve ezen a kiejtésen kell tanítani. Meg kell tehát nekünk rabbiknak is találni a módját annak, miképpen hidaljuk át ennek a kiejtésnek következtében előálló istentiszteleti nehézségeket, hogyan lehetne kiküszöbölni az ima áhítatára esetleg gyakorlandó zavaró hatását.

Szombathelyi Izraelita Elemi Iskola értesítője, 1938.

A zsinagógában használt kiejtések jelentősége

- Fényes Mór a temetés kapcsán: *„Az előmondásnál a funkcionárius a héber szöveg ókiejtéséhez tartja magát, és ezzel a mai iskolákban és a legnagyobb templomokban nevelkedett nemzedék előtt akaratlanul is diszkreditálja a modern héber kiejtést. A gyászoló bizonyára úgy gondolja, hogy a legkomolyabb és legáhítabosabb alkalommal használt kiejtés az igazi szent kiejtés, és fájjalja, hogy eddig nem ezt tanulta, és nem ezt használta imájában.”* (Magyar Izrael, 1936, p. 10)
- Schöner Alfréd (személyes közlés): az izraeli kiejtés a szocializmus éveiben cionista propagandának számított, ettől óvták a fiatal rabbikat.

Zsidó religiolektus, zsinagógai nyelvhasználat

Lehetséges kutatási programokhoz két kutatási kérdés:

1. Beszélhetünk-e judeo-magyarról?
2. Miről árulkodnak a nyelvi jellegzetességek egy zsinagógában?

Köszönöm a figyelmet!

Biró Tamás

*Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem (OR-ZSE),
ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék*
birot@or-zse.hu, biro.tamas@btk.elte.hu

ORSZÁGOS RABBIKÉPZŐ
ZSIDÓ EGYETEM

בית־מדרש לרבנים
האוניברסיטה ללימודי היהדות בהונגריה

